

דורית פלג - שיחה

פני הרומן

בניגוד למקובל, שעל פיו מרגע שספר נכרך ופורסם אין לשנות את מה שמצוי בין כריכותיו, בחרה דורית פלג להוציא את הרומן **פני המקום** שוב, במהדורה מחודשת ומתוקנת, שבה נוסף פרק, ונכתב מחדש משפט הסיום.

ארבע שאלות, בעקבות המהדורה המתוקנת של הרומן:

1.

כשהרומן יצא, לפני כארבע שנים, האם היה זה חרף תחושה שמשהו בו לא "גמור" או שלם, או שזאת התעוררה רק בדיעבד? האם הסוף החדש כבר היה קיים בעת פרסום המהדורה המקורית?

- כתיבתו של הספר ארכה אחת-עשרה שנים, ואילו הרגשתי בוודאות שמשהו לא שלם בו, הייתי ממשיכה לכתוב אותו עוד אחת-עשרה, כמה שצריך.

אבל העובדה היא שבעוד אני חשבת שכתבתו של הספר נשלמה, משהו עמוק יותר ידע אחרת. בורחס אומר באחת ממסותיו, "כשאני כותב משהו, יש לי הרגשה שהמשהו הזה קיים מראש... אני יודע פחות או יותר את הסוף ואת ההתחלה, ואחר כך אני מגלה בהדרגה את החלקים שבאמצע. אבל אני לא מרגיש שאני ממציא אותם... הם כפי שהם, אבל חבויים, וחובתי כמשורר היא לגלות אותם." הדברים האלה נכונים בחוויה שלי ככותבת. למן הרגע הראשון שקימו של ספר מתברר לך, הוא מתגלה לך, בלי שתוכלי בהכרח לנסח את הדברים, כמכלול; הסוף המקורי נכתב די בסמוך לתחילת הכתיבה.

אלא שהמכלול הזה היה נכון למי שהייתי בתחילת הכתיבה. ודברים משתנים כאשר הכתיבה מתארכת מאוד, או הרצף נשבר. התחלתי לכתוב את הספר בסוף '95, בסיומה של שהות באוקספורד. כשהורתי ארצה התקשיתי להמשיך בו, וחזרתי לכתובה רציפה רק כחמש שנים מאוחר יותר.

כשקראתי את כתב היד קריאה אחרונה לפני מסירתו להוצאה לאור, קראתי אותו בעין שהייתה רגילה לרצף המקורי. אלא שבתום אחת-עשרה שנים אני הכותבת, כבר לא הייתי אותו אדם; וגם הספר - שהלוא ספר הוא יצור חי - צמח והתפתח ולקח כיוונים משל עצמו. הסוף המקורי לא הקיף עוד את מלוא האמירה של הספר כפי שצמח להיות, ובעיקר, לא נתן את ההדגש למה שנעשה עם הזמן הציור המרכזי, המהותי שלו.

אלוהים של הפרקים הראשונים, שהגיבורה בוראת בדמותה ובצלמה ומצפה ממנו לכבס לה את העולם על פי צרכיה, מתחלף במשהו הרבה יותר רחב, והרבה פחות ניתן לשליטה. מי שנבראת מתוך כך היא הגיבורה עצמה. וחשוב היה לי לתת לכך הד מדויק באקורד הסיום של הספר, שפותח לדיון את מושג ההשגחה הפרטית - או ליתר דיוק את התפיסה הפשטנית של המושג הזה; אלוהים כמעין אב גדול, פטריארך, שהוא גם הפנקסן הגדול של הנפש, שבידיו אנו מפקידים את חשבונות המוסר שלנו, במקום לעשותם בעצמנו. הסוף המקורי סגר בהכרח שבעזיבת דמות הסמכות הגדולה הזאת. הסוף הנוכחי פותח את מה שהשלחה מאפשרת.

ככל שהתקדמה הכתיבה, ובפרט בשלבים האחרונים, הרגשתי שאקורד הסיום חייב לכלול בתוכו שתי מילים, שתי מילים מסוימות, כדי שדרכה של הגיבורה תהיה שלמה. על כל ניסיתי שוב ושוב, כמעט בכוח, ל'הדביק' אותן לסוף המקורי - שהייתי קשורה אליו, אפילו אהבתי אותו, את הכוח האירוני שהיה בו. אבל אי-אפשר להדביק. צריך היה לכתוב מחדש.

אל סוגיית הלשון שבה כתוב הסיפור: לצד ערוב המשלבים הלשוניים השונים מאוד זה מזה, הוא רצוף וגדוש מבעים וצירופים בעברית גבוהה ומליצית רבת רבדים, היונקת מן המקרא, מספרות יראים וחסידים, מסוגת התפילות והפיוטים, ומן המדרשים והתלמוד. לשון זו ואוסף המעשיות, האמרות וההגיונות העמוקים השלובים בסיפור הם אוצר הגותי וספרותי, שמאו ענגון נעלם כמעט לחלוטין מן הספרות הנכתבת כיום. בריאיון עמו מצר באר - בצדק - על סופרים, ולו ברוכי כישרון, ש"לא קוראים מספיק" ולכן אינם בקיאים באוצר מקורות העברית ובספרות העולמית. למדנותו המקפת של חיים באר במקורות אלה משווה אכן ערך סגולי ליצירתו, אולם הקורא ה"ממוצע" - החילוני, מן הדור הצעיר, שאינו אמון על "גרסא דינקותא" עשירה מעין זו, עלול להירתע מן הספר או להחמיץ את עיקרו. שפע היידישיזמים והארמיזמים מכביד גם הוא, והגלישות לעברית יומיומית, קלישאתית ואף וולגרית, לעתים במתכוון, אינן פותרות את הבעיה. מעצורי קריאה בשל הזדקקות לחיפוש במילונים או בקונקורדנציות פוגעים בקליחת השיט בספר, ועלולים ליצור פערי הבנה שאינם רצויים, בלשון המעטה.

לשם הדגמה: צירופים, כגון "דבר האבד", "סלודים", "זהורית צרדה" או "קפידה" יובנו אולי "דבר מתוך דבר" או "מן ההקשר", אך כמה קוראים יבינו לעומק מהי "מידת ההשתוות" (equanimity) או "מוסאואת-אלנפס" בס'ופיות). שהנה ערך מרכזי ותורה שלמה בחסידות, בקבלה, במיסטיקה הנוצרית והאסלאמית ובבודהיזם, שבמסגרתו היא נלמדת כבר החל מן השלב הראשון במסלול ההשתלמות. ייתכן שמועיל היה לצרף לספר נספח, או הערות שוליים צמודות עם תרגום או הסבר למבעים ולמושגים הטעונים הנהרה בעברית שגורה.

אחרי הכל, אין מדובר בעוד "רומן טוב", שהסופר "מכפיף אותו, לכאורה לשנינות" (לפי אריק גלסנר ב'מעריב'), אלא ביצירה עם תוכן הגותי בלבד מעניין כשלעצמו של רומן עלילה. בתוך ה'צונאמי' המציף של "עשות ספרים הרבה אין קץ" מהווה לכן ספרו של באר מתת ספרותית מעשירה ומאתגרת. בזכותו מסתבר גם מחדש שהחוט המקשר בין תרבויות הרוח השונות אינו נתיק: "האהבה היא התחברות חלקי הנפשות, שבבריאה חצויות הן, ושיבתן אל האחדות שהיו שריוות בה, בשורש מוצאן העליון... ההתאמה בין השווים והמשיכה בין הדומים נמצאות בקרבנו... במובן התואם שבין הכוחות האצורים בהם בעולמן העליון... הנעלה שבאהבות היא אהבתם של האוהבים לשם שמים"... משפטים אלה נטולים מתוך ענק היונה - על אהבה ואוהבים, חיבורו של התיאולוג וההוגה המוסלמי אבן-חזם, מספרד של המאה האחת-עשרה (תרגום, מבוא והערות: אלה אלמגור. הוצאת מוסד ביאליק, ספרות מופת).

יכולתי לטפל בהוצאה לאור של הספר, שתוכנן לחגים, אלא באיחור רב, וגם אז התעסקתי רק בטקסט, בעריכה, בהגהות. עטיפה חלקה היתה הפתרון היחידי שיכולנו להגיע אליו, בימים הספורים שעמדו לרשותנו, לסוגיית מה שאין לו צלם.

מעבר לכך שהספר בעטיפתו זו נבלע בין ערמות הספרים בחנויות, הפריע לי שהשאלה נותרה לא פתורה: איך אפשר להלביש את הספר הזה, שמעצם טבעו קשה לצרף לו דימוי ויזואלי, כסות שבכל זאת תעניק לו צלם פיזי משל עצמו. מבחינתי העטיפה הנוכחית מצליחה לתת מענה לדרישות הכמעט בלתי אפשריות האלה.

4.

מהי הלגיטימציה לבקש מההוצאה להוציא ספר מחדש לאחר שכבר ראה אור? מה גם שהדבר נעשה לאחר תום עבודת העריכה.

מי שעומד כאן במרכז, מבחינתי, הוא לא הסופר ולא המו"ל אלא הספר. והספר, כפי שאומר הניסוח היפה של בורחס, 'לא תלוי ברצוני'. אם הגעתי להבנה שבמהדורה הקודמת לא גיליתי, בלשונו, את כל מה שביקש להתגלות, ובכך לא אפשרתי לו להגיע ולהיות הוא-עצמו בשלמות - פירוש הדבר שלא מילאתי את חובתי כלפיו. על כן מבחינתי אין כאן שאלה של 'לגיטימציה', אלא של חובה פשוטה שלי כלפי הספר - להעניק לו את התיקון שהוא מבקש. ההוצאה לאור היא שנדרשת להחליט, ומאוד שימחה אותי ההסכמה שמה שעומד כאן על הפרק חשוב מספיק כדי להשקיע את הסכום הלא מבוטל שנדרש להוצאה מחדשת, במתכונת שונה.

ובנוגע לתפקיד העורך: אני לא רואה כאן ערעור על תפיסתו של העורך, אלא להפך, המשך של אותו שיתוף פעולה שמתוך-הבנה שהתקיים ביני ובין עורכת הספר, נועה מנהיים. יותר מזה, הדבר מעיד בעיני על עורכת שאינה פוחדת לפתוח את מה שלכאורה כבר קיבע, מה שלכאורה הוטבע בו חותם 'סגור', ואפילו זה חותמה שלה.

כל זה קשור שוב למה שהוא, בעיני לפחות, העיקר: עיקר ראשון, שלא ראוי, להרגשתי, לכתוב ספר אלא מתוך השאיפה

שיהיה מסוג הספרים היקרים ביותר לך-עצמך - ספר שמרגע שקראת אותו, ילווה אותך כל חיך; שתמיד, גם בקריאה המיידע-כמה, תוכלי למצוא בו מקור לעניין ולנחמה, ומקור אור על הפצע המשותף שלנו, על כאבינו, כמיהותינו, והשמחה האפשרית לנו.

ועיקר שני, הידיעה שספר הוא יצור חי. ומבחינתי, התיקון הזה, ההוצאה המחודשת, הם חלק מחיי הספר המסוים הזה, גם אם לא חלק מקובל או נפוץ בחיי ספרים בכלל.

במובן מסוים, מי שהכריח אותי להכיר בכך שהנוסח המקורי אינו שלם היו הקוראים. מבין התגובות שהגיעו אלי, אם במכתבים של קוראים או בביקורות ומאמרים - הבנתי שלא מעטים חוו אותו כחזון שהוא ביסודו, אם לנסות ולתמצת חוויה מורכבת, אפוקליפטית, חזון שמתמקד בעוול, בכאב, בהרס הכרחי. אף על פי שאלה ללא ספק קיימים בספר, הוא רחוק מלראות רק אותם או להתמקד רק בהם. שזורים בו חושים של אור ושל חושך, של כאב ושל שמחה לכל אורכו. והשאלה היא שאלה של איזון. חוויית הקריאה הזאת התחברה למה שניקר אי-שם בירכתי התודעה, כלומר, לפרק שהתעקש להיכתב, אחרי שמלאכת הכתיבה כבר הושלמה לכאורה, לשתי המילים הללו בסוף שנתרו לא אמורות, להבנה שהאיזון עדיין לא שלם, שהספר דורש תיקון.

2.

מדוע היה צורך להכניס את הפרק הנוסף? למה הביא השינוי? - לכל אורך הספר נגנבות, נקרעות ומושמדות, מתוך האלבומים שהגיבורה שומרת בקפידה, תמונות העבר שלה - כל זה כדי שתוכל להסתכל סוף סוף על התמונה שמציג בפניה הפרק הזה: לא תצלום, פיסה של 'מה שהיה' שמשמרים כדי להיאחז בו או לבכות את אובדנו, אלא תמונת הזרם הבלתי פוסק, המשתנה של החיים, שמתוכו עולה

הרגע הזה עצמו שהיא שרויה בו - רגע ההווה, ומה שהוא עשוי ממנו: גופיה של ילד, ארגזים שאלבומי תמונות מבצבצים מהם, קערות קורנפלקס של בוקר. מבין כל התמונות שבאלבום, זו, תמונת ההווה, היא היחידה שנשארת, וגם היא תתחלף עד מהרה בורם הבלתי פוסק של החיים. הפרק הזה, העיקש, המואר, הוא הפרק שבו הספר - יחד עם הגיבורה - 'משיל את כוח הכובד' שלו: הוא מאיר את האפשרות האחרת הזאת, את ההכרחיות שבה, את עצם היותה. וכשהוא משולב במקומו הנכון, הקריטי, לפני הפרק האחרון והכמו-אפוקליפטית, הוא צובע את הסוף ואת הספר כולו בצבעיו, ומעניק לו את האיזון הנכון.

3.

מדוע שונתה גם העטיפה?

- זהו ספר שקשה מאוד למצוא לו דימוי ויזואלי, בהתחשב בטבעו של הגיבור. לקושי הזה התווספה העובדה שהעטיפה המקורית נעשתה בלחץ כבד של זמן; אמי מתה בתחילת אותה שנה. השבר היה גדול ולא

הסיום המקורי:

"... ואני נשארתי שם על הספסל מול הכניסה לסנטר מתבוננת במקום שהיה בו, שהתמלא במכוניות מכל הצבעים, ופתאום תפסתי שהנה הוא שוב הולך לו לדרכו שאין לה חקר ומשאיר אותי כאן לבדי על הספסל, עם קוף הפוך ושני ילדים ובלי עבודה, כדרכם של גברים באשר הם."

והחדש:

"... ואני נשארתי שם על הספסל מול הכניסה לסנטר מתבוננת במקום שהיה בו, שהתמלא במכוניות מכל הצבעים, ופתאום תפסתי שהנה הוא שוב הולך לו לדרכו שאין לה חקר ומשאיר אותי כאן לבדי על הספסל, עם קוף הפוך ושני ילדים ובלי עבודה, האשה הזאת שכמעט לא הכרתי ואף על פי כן היתה אני - אני, דינה קופרמן, הבית."